**Dachi De Graff**
https://orcid.org/0000-0001-5838-9440
Student, St Dimitri Kipiani College

# Rediscovering 'Europe's Hidden Gem'

(Abstract)

KEYWORDS: Georgia, History, Stalin Museum, Controversial Legacy, Tourism, The Grand Tour, United Kingdom (UK)

In October 2018, the presenters of one of the world's most popular car shows, The Grand Tour, visited Georgia to film a special episode. Jeremy Clarkson, Richard Hammond and James May explored several towns and sites of local interest. Clarkson, noted for his bluntness, described Georgia as "Europe's hidden gem", yet to be discovered by the Western world – a flattering endorsement from a prominent British figure.

Georgians themselves still have much to rediscover at home: Vardzia cave town; Sapara Monastery; Rabati Fortress (formerly Lomisa Castle); Khertvisi Fortress; the Green Monastery; Timotesubani monastic complex; Alaverdi Cathedral; Kvetera Church in the fortified town of Kvetera; Old and New Shuamta monasteries; Signagi, dubbed the "town of love"; Ananuri Fortress Complex; Ujarma Fortress; Uplistsikhe cave town; Dadiani Palace; Nokalakevi (Tsikhegoji) fortress-city; Svetitskhoveli Cathedral; Jvari Monastery of Mtskheta; and the Holy Trinity Cathedral of Tbilisi, among others. None of these attracted the interest of the British presenters.


ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

Instead, they visited Gori. The following morning, Clarkson and May affixed a bust of Stalin's head to the bonnet of Hammond's car as a joke, then set off along the motorway. Their demeanour changed abruptly after an intentional wrong turn led them to barbed wire erected by Russian soldiers. They approached the improvised boundary and spoke with an elderly Georgian man on the occupation line in Samachablo. Without commentary, the presenters conveyed to millions of viewers what patriotic attachment can mean in the Georgian context – a spontaneous act of solidarity.

Despite a family tradition of visiting museums and historic sites, it was only after seeing The Grand Tour promo that I realised I had never visited the Stalin Museum myself. The programme prompted me to travel to Gori.

Whichever route one takes into Gori, the town's layout directs visitors inevitably to the Stalin Museum. The complex comprises three elements: the memorial house where Joseph Jughashvili was born and lived until the age of four, his personal railway carriage, and an exhibition building now flown with the Georgian national flag.

The two-storey building and its adjoining tower are architecturally ornate in a manner that hardly accords with the austere tastes associated with Stalin. This disparity reflects the complex's original intent: to celebrate the greatness of the socialist system; only after Stalin's death was it reconfigured as a museum dedicated to him. The project was designed by Georgian architect Archil Kurdiani (1903-1988), who also designed Dinamo Arena and the Tbilisi TV Centre. The museum's


BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

principal chandelier resembles the grand chandelier of the Tbilisi Opera and Ballet Theatre; both were created by the Merited Artist of Georgia, the designer Nodar Ergemlidze (1939-1993).

Beyond the building and the c. 50,000 exhibits, the front garden is striking, particularly in May when the rose bushes bloom, and water flows beneath small arched bridges.

The museum, opened to the public in October 1957, has operated intermittently, periodically closed from the late 1980s onwards. Debates have raged over whether to preserve the museum, to demolish it in the wake of the Soviet collapse, or to repurpose it entirely. The controversy persisted until 2017, when the Georgian government decided to renovate and maintain the site.

Stalin's legacy remains contested, and he will doubtless continue to provoke both defenders and detractors. Future disputes over the museum's appropriateness are inevitable; nonetheless, there are cogent arguments for its preservation.

First, the institution should be renamed. Rebranding it as the Museum of the Stalin Regime or the Stalin Era would render its purpose less contentious. The museum no longer functions as a site of veneration – although some admirers in Georgia and Russia persist – and its new curatorial approach has begun to present a realistic account of Stalin's regime and the repression it inflicted on innocent Georgian victims.

Second, global interest in Stalin as a historical figure ensures continued visitation. Prior to the COVID-19 pandemic, the museum received over 50,000 visitors annually. Comparatively, tourist routes in Bavaria pass the site of Hitler's


BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

former Berghof without controversy, and in Cambodia, parts of the Khmer Rouge era have been integrated into heritage tourism. The key distinction lies between celebrating a regime and confronting its horrors through honest, critical interpretation; the Stalin Museum should clearly adopt the latter approach.

Third, the museum has already hosted events unrelated to Stalinian glorification: exhibitions of traditional handicrafts, displays of work by people with disabilities and by Georgian photographers, student drawings from the Tbilisi State Academy of Arts, a fashion show involving refugee teenagers, commemorations of World Down Syndrome Day and International Museum Day, and a piano concert for Georgia's Independence Day.

Finally, Stalin and the Soviet period are integral to Georgian history and should be preserved in documentary form so that future generations may learn from past crimes. As the Georgian proverb goes, it is better to see once with one's own eyes than to hear about something endlessly.

History cannot be erased; it must be presented accurately. With a renewed, critical curatorial concept that rejects praise of Stalin or Soviet propaganda, the Gori museum can become an important educational resource, helping future generations to comprehend the atrocities of the Stalin era. The decision to maintain the museum should ensure that radical Soviet ideology is not rehabilitated – it belongs to the past and stands at odds with the democratic values of independent Georgia today.



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

დაჩი დე გრაფი
https://orcid.org/0000-0001-5838-9440
სტუდენტი, წმ. დიმიტრი ყიფიანის სახ. კოლეჯი

# „დამალული მარგალიტის“ კვლავ აღმოჩენა

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, ისტორია, სტალინის მუზეუმი, საკამათო მემკვიდრეობა, ტურიზმი, „დიდი ტურნე“, გაერთიანებული სამეფო

## 1. კრიმინალი, კორონავირუსი და კაცობრიობა

კორონავირუსთან მსოფლიოში მიმდინარე ბრძოლის[58] ფონზე ცხოვრების ჩვეული რიტმი მრავალგზის დაირღვა. ბევრი რამ გადაფასდა. შეიცვალა არაერთ საკითხთან დამოკიდებულება. ამავე დროს, ადამიანების უმეტესობამ, თითქოს, ინტერესი დაკარგა სხვა მწვავე პრობლემებისადმი. ისინი კი გადაუჭრელი გროვდება. მულტიმედიური სივრცე იმდენად გადავსებულია ვებგანახლებებით პანდემიის დეტალებსა და ჭორ-მართლის შესახებ, რომ ხშირად შეუმჩნეველი რჩება დანარჩენი. კოვიდ-19 ნამდვილად არაა ერთადერთი საზრუნავი და, ვფიქრობ, სხვა პრობლემებზე ფიქრის სკარლეტ ო'ჰარასავით[55] სახვალიოდ გადადება გაცილებით გაართულებს სამომავლოდ მათი გადაჭრის პროცესს.

ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი თემაა გაერთიანებულ სამეფოში უკანასკნელი ორი წლის განმავლობაში უპრეცედენტოდ გაზრდილი კრიმინოგენული მაჩვენებელი, რაც წინ უსწრებდა ვირუსულ „მესამე მსოფლიო ომს“.[57] სიტუაცია ოდნავადაც არ გაუმჯობესებულა კორონავირუსის პერიოდში. უბრალოდ, თითქოს, განცდის სიმძაფრე დაეკარგა საზოგადოებას.

2018 წლის 28 მაისს ქალაქ დერბიში მცხოვრები 100 წლის ქალი, რომელიც ჰოლოკოსტს სასწაულით გადაურ-



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ჩა, ეკლესიაში მიმავალი მძიმედ დაშავდა.[34] ის 40 წლის ნარკოდამოკიდებულმა კაცმა ხელჩანთის წართმევის მცდელობისას წააქცია 20 გირვანქა სტერლინგის გულისთვის, რითიც ჰეროინის ყიდვას აპირებდა.[79]

2018 წლის ნოემბერში მეორე მსოფლიო ომის ვეტერანი, 98 წლის პიტერ გოლდსტონიც სასიკვდილოდ დაშავდა, როდესაც მძარცველები შინ მიუვარდნენ.[26]

იმავე წლის 4 დეკემბერს პიტერის მახლობლად მცხოვრები 80 წელს მიტანებული მორინ უეილი გულის უკმარისობით დაიღუპა,[78] როდესაც მძარცველები შეიჭრნენ სწორედ იმ სახლში, სადაც გერმანული ბლიცის დროს დაიბადა ჩრდილოეთ ლონდონის გარეუბანში.[75] გულგახეთქილმა ქალმა 999-ზე დარეკვა მოასწრო და დახმარება ითხოვა. აშკარად სუნთქვა უჭირდა, მაგრამ თავდამსხმელების გარეგნობა მაინც აღწერა და თან აკანკალებული ხმის გამო მოიბოდიშა. ეს ზარი 14 წუთი გაგრძელდა. მერე მორინი მოულოდნელად გაჩუმდა. ოპერატორმა გაიგონა პარამედიკოსების[14] ფეხის ხმა, რომლებიც ქალის გადასარჩენად მის სახლში შევიდნენ, მაგრამ გული ვეღარ აუმუშავეს.

როდესაც 2020 წლის 27 თებერვალს ჯოზეფინა კეიმ კარი უცნობს გაუღო, სახრახნისით შეიარაღებული მკვლელის პირისპირ აღმოჩენას ნამდვილად არ ელოდა გულუბრყვილო მოხუცი.[56] რამდენიმე ათასი გირვანქა სტერლინგის წაგლეჯის მიუხედავად, მკვლელმა არ დაინდო 88 წლის ქალი.

სიტუაცია არანაკლებ მძიმეა დაზარალებულისთვის, თუ მსხვერპლი საკადრისი წინააღმდეგობის გაწევასა და თავის დაცვას მოახერხებს. როდესაც 78 წლის პენსიონერს თავდამსხმელი სამზარეულო დანით შემოაკვდა, რიჩარდ ოსბორნ-ბრუქსი ხანგრძლივ ხათაბალაში გაეხვა.[63] ჯერ მძარცველის მკვლელობის ბრალდებით დააპატიმრეს, გიუაოს გადახდის შემდეგ, თავდებში გამოუშვეს და მხოლოდ ერთი წლის თავზე შეეშვნენ, როდესაც სასამართლომ საბოლოოდ გამოუტანა გამამართლებელი ვერდიქტი.[46] ასაკოვან, უდანაშაულო ადამიანს 13-თვიანი ნერ-


ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ვიულობის გადატანა მოუხდა სრულიად უსაფუძვლოდ: ორი შეიარაღებული მძარცველი შინ მიუვარდა. მას, უბრალოდ, გაუმართლა, რომ გადარჩა. აღსანიშნავია, რომ მოკლული 37 წლის ჰენრი ვინსენტი სხვა ძარცვის გამო უკვე იძებნებოდა პოლიციის მიერ, თუმცა უშედეგოდ[63] და სანამ „დედოფლის კმაყოფაზე“[38] ცხოვრებას აიძულებდა სამართალი, დროს არ კარგავდა, ახალი დანაშაულის ჩადენას ცდილობდა.

ნაკლებად გაუმართლა შეიარაღებული მძარცველისგან საკუთარი თავისა და შეყვარებულის წარმატებით დაცვის შემდეგ გლაზგოელ პატრიკ ფინს, რომელსაც 2018 წლის სექტემბერში რონალდ პატისონი შემოაკვდა. 49 წლის მამაკაცს ამ დანაშაულებრივი შედეგისთვის ხუთწლიანი სასჯელის ციხის კედლებში მოხდა მიუსაჯა სასამართლომ,[53] რადგან ფინმა ვერ დაამტკიცა თავდაცვის ასპექტი თავის ქმედებაში: მძარცველის მიერ უკვე დაჭრილმა კაცმა საპასუხოდ 17-ჯერ დაარტყა დანა შეიარაღებულ თავდამსხმელს, რაც გადაჭარბებად ჩაუთვალა შოტლანდიურმა კანონმა.[52]

2020 წლის დადგომასთან ერთად, რეგულარულ დანაშაულს კორონავირუსის თემასთან დაკავშირებული კრიმინალური ქეისები დაემატა. განსაკუთრებით ხშირია სახლის ვირუსებისგან გაწმენდის საბაბით,[31] მარტოხელა მოხუცების ბინებსა თუ სახლებში შეღწევა, რასაც მინიმუმ მათი გაძარცვა მოსდევს, თუ ლეტალური შედეგის დადგომა არა.

არარსებული „კორონა ვირუსისგან გასუფთავების სამსახურის“ ცრუ წარმომადგენელმა 74 წლის ლონდონელ ტერის ტელეფონით შესთავაზა მისი საცხოვრებელი ფართის გაწმენდა. საბოლოო გადაწყვეტილების მიღებამდე, მამაკაცმა შვილს უამბო და ედუარდმა კომპანიის ნომერზე გადარეკა, მაგრამ როცა უცნობს დეტალებთან დაკავშირებით ჩაეძია, მას უბრალოდ გაუთიშეს. ფრთხილი ტერი, სავარაუდოდ, ძარცვის სერიოზულ საფრთხეს გადაურჩა. ამგვარი ვარაუდის საფუძველს იძლევა ტერის ამბის მსგავსება ანალოგიურ 108 შემთხვევასთან, რომლე-



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ბიც ბრიტანულმა პოლიციამ დააფიქსირა 1 თებერვლიდან მარტის შუა რიცხვებამდე.[45]

მთელ ინგლისში გახმაურდა ასაკოვანი ქალბატონის მოხერხებულობის ამბავი ქალაქ კემბერლიდან. მას შინ სამი ნიღბიანი მოტყუებით შეეჭრა 16 მარტის საღამოს.[61] თუმცა თავდაპირველად უცნობებს კარს არ უღებდა, ვითომდა მთავრობის სახელით სახლის სადეზინფექციოდ მისული კრიმინალები დაუმორჩილებლობის შემთხვევაში დაპატიმრებით დაემუქრნენ. ამ არგუმენტმა გაჭრა. ფიზიკური ზიანი არ მიუყენებიათ, მხოლოდ 220 გირვანქა სტერლინგს ითხოვდნენ. მძარცველების აფერისტობას ქალმა ეშმაკობითვე უპასუხა: ალალად გაუწოდა საფულეში შემორჩენილი 20-პენსიანი მონეტა, ნაღდი ფულის არქონაში დასარწმუნებლად და გაწბილებული მოძალადეები ხელცარიელი გაუშვა.[60] ახლა, შესაძლოა, სახალისოდ ჟღერდეს უმსხვერპლოდ დამთავრებული ძარცვის მცდელობა, მაგრამ ეს რეალურ სიტუაციას ოდნავაც არ აიოლებს. მოხუცი მსხვერპლის ჯანმრთელობისთვის დაშინებასაც სავალალო შედეგი შეეძლო მოეტანა.

მრავალი მსგავსი ნიუსი თანამედროვე ადამიანს ისევ ომის თემაზე დააფიქრებს, რადგან სასიცოცხლო საფრთხეებთან ხელჩართული ბრძოლა უწევს ხოლმე. ისტორია, ფართო გაგებით, აბსოლუტურად ყველაფრის წარსულს სწავლობს, არამხოლოდ პოლიტიკურ-კრიმინალურ ამბებს. ამიტომაც არსებობს ლიტერატურის ისტორია, კინოს ისტორია, ოპერის ისტორია, ფეხბურთის ისტორია და სხვ. თუმცა, განსაკუთრებული აქცენტი მაინც საბრძოლო თემატიკაზე კეთდება.

დღევანდელი რეალობა საომარ სიტუაციას წააგავს, იმდენად დაუცველია შინ მყოფი ადამიანიც კი. ლონდონის ქუჩებში გახშირებული მკვლელობების მიზეზი ჯერაც ვერ დაუდგენია გამოძიებას, იმდენად უმოტივაციო ჩანს ალალბედზე მომხდარი თავდასხმები. სტატისტიკის მიხედვით, მხოლოდ ლონდონში 2018 წლის განმავლობაში 169 ადამიანი,[22] 2019 წლის განმავლობაში 149 ადამიანი,[36] ხოლო 2020 წლის პირველ ნახევარში 30-მდე ადამია-



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ნი[48] სასიკვდილოდ დაჭრეს დანით. ასეთი მაღალი კრიმინალური მაჩვენებელი მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ აღარ დაფიქსირებულა გაერთიანებული სამეფოს დედაქალაქში. დიდი ინგლისური ქალაქების თავზე საპოლიციო ვერტმფრენით კრიმინალის ძებნა ისე გახშირდა, როდესაც „ფორსაჟი 9“-ის გადაღება მიმდინარეობდა შალვა ნუცუბიძის მესამე და მეოთხე ფერდობებს შორის, თანაც, 112-ის ეფექტური შენობის მიმართულებით, ინგლისიდან ახლადდაბრუნებულმა გონებაში უნებურად გავავლე პარალელი.

XX საუკუნის ისტორია არაერთი ომის, რევოლუციისა თუ პოლიტიკური გადატრიალების უწყვეტი რიგია. ახალი ათასწლეულიც ტოლს არ უდებს წინამორბედ ეპოქას სამხედრო კონფლიქტების სიხშირით. თუმცა, მეორე მსოფლიო ომის მასშტაბურობა მაინც განსაკუთრებულია. იმ დროს, როცა მესამე მსოფლიო ომის შესაძლებლობაზე პერიოდულად მსჯელობენ, ძალაუნებურად უბრუნდები კაცობრიობის ისტორიაში ჯერჯერობით უდიდეს განსაცდელს.

## 2. ბრიტანელი ტელეწამყვანები საქართველოში

მეორე მსოფლიო ომის კვლევა მრავალი კუთხით შეიძლება და ნებისმიერ შემთხვევაში, საინტერესო იქნება. შემეძლო ამერჩია ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი სერ უინსტონ ჩერჩილი, აშშ-ის პრეზიდენტი ფრანკლინ დელანო რუზველტი, ამერიკელი და ქართველი გენერლებიდან ერთ-ერთი: დუაიტ აიზენჰაუერი, დაგლას მაკარტური, კონსტანტინე ლესელიძე[10] ან პორფილე ჩანჩიბაძე.[17] ქართველი პოეტის, კაპიტან მირზა გელოვანის ცხოვრებისა და ბელარუსის ტერიტორიაზე ჩარჩენილი მისი საფლავის[15] თემაც აქტუალური მგონია. აპენინის ნახევარკუნძულზე ფაშისტური გერმანიის წინააღმდეგ პარტიზანულად მებრძოლი, 1970 წელს იტალიის ეროვნულ გმირად შერაცხული ფორე მოსულიშვილის გახსენებაც არას-



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

დროს იქნება ზედმეტი. 410 საბრძოლო გაფრენისა და 70-ზე მეტი საჰაერო ბრძოლის მონაწილე გვარდიის მაიორ ჭიჭიკო ბენდელიანის სახელიც შედარებით მივიწყებულია ჩემს თაობაში. ამერიკელი ასტრონავტების მთვარეზე დაშვებასავით, ეჭვქვეშ დაყენებული რაიხსტაგზე ქართველი მელიტონ ქანთარიას მიერ გამარჯვების დროშის აღმართვის ამბავიც უფრო მეტადაა დასაფასებელი, მითუმეტეს, როცა მისი დაბადებიდან 100-წლისთავი მოდის.

ამ ფიქრებში ვიყავი, როდესაც 2018 წლის ოქტომბერში მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული გადაცემის „დიდი ტურნეს“[73] წამყვანები – ჯერემი კლარკსონი, რიჩარდ ჰამონდი და ჯეიმს მეი საქართველოს ესტუმრნენ და სპეციალური გადაცემა მოამზადეს ჩვენს ქვეყანაზე. ერთ-ერთ ეპიზოდში ისინი სტალინის სახლ-მუზეუმს ესტუმრნენ და ბევრი იხალისეს, როგორც სტალინის პიროვნებაზე, ისე მისი მუზეუმის ექსპონატებზე. ვიღაცას, შეიძლება, მათი საქციელი არ მოეწონა, მაგრამ ბრიტანული იუმორის მიღმა, თითქმის, ყველაფერზე ილაპარაკეს შოუს წამყვანებმა, რისი უფლებაც გააჩნდათ პოლიტიკური კორექტულობის ფარგლებში. უმნიშვნელოვანესი ფაქტი ისაა, რომ ამ სუპერპოპულარული გადაცემის მესამე სეზონში ყველაზე მეტი, რეკორდული ნახვა სწორედ საქართველოზე გადაღებულ ეპიზოდს აქვს. ეს კი უდიდესი რეკლამაა ჩვენი ქვეყნისთვის, რაც სრულიად უანგაროდ გაგვიკეთეს ბრიტანელმა წამყვანებმა.

ჩემი არჩევანი (ბოდიშს ვიხდი, რომ მეორე მსოფლიო ომის თემასთან კავშირში ჰიტლერის წიგნის სათაურის ანალოგი მეც ბრიტანული იუმორივით გამომივიდა) იმ დამთხვევამაც განაპირობა, რომ ახლახან სტალინის დაბადებიდან 140 წელი შესრულდა. გასაკვირი არაა, რომ საქართველოში ეს თარიღი ოფიციალურად არავის აღუნიშნავს. თუმცა ორგანიზაცია „სტალინელმა“ და საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ (რომელთა არსებობაც ქართული დემოკრატიის ფუნქციონირებას ადასტურებს) ლოკალური ღონისძიებები მოაწყო გორში 21 დეკემბერს შარშან[1] და შარშანწინ.[18] 2019 წელს მნიშვნელოვანი დე-



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ტალი ის იყო, რომ მშვიდობიანი მსვლელობის მონაწილეებმა ექიმი ვაჟა გაფრინდაშვილის გათავისუფლება მოითხოვეს ცხინვალის იზოლატორიდან.[3] ამას გარდა, წინა წლებისგან განსხვავებით,[2] დემონსტრანტთა ალისფერ დროშებზე აღარ იყო საბჭოთა სიმბოლოები – ნამგალი და ურო. საბედნიეროდ, ქართველი ექიმი მშვიდობით დაგვიბრუნდა შობა-ახალი წლის დადგომამდე.[75]

მარტო უცხოელ სტუმრებს კი არა, ქართველებსაც ბევრი გვაქვს სანახავი საკუთარ სამშობლოში, ქვეყნის უკეთ გასაცნობად. ამიტომ წლებია რეგულარულად ვმოგზაურობ საქართველოს ისტორიული ძეგლების შესასწავლად. ვნახე ვარძია, საფარა, აწყურის ციხე, ახალციხე, რაბათის ციხე, ხერთვისი, მწვანე მონასტერი, ტიმოთესუბანი, ალავერდი, ბახტრიონის ნაციხარი, კვეტერა (სადაც მანქანა ვეღარ ავიდა და გზის დარჩენილი ნაწილი ფეხით დავფარეთ ზღაპრულად ლამაზ ბუნებაში, რომელიც, ალბათ, კოლონკელიძის ასული შორენას დროიდან ხელუხლებელია); ვნახე ბიძინა ჩოლოყაშვილისეული ახმეტა, ძველი და ახალი შუამთა (ბაში-აჩუკს თავისი დები რომ ჰყავდა გადამალული), გრემი (პატარა კახის ნაკვალევს დღემდე რომ ინახავს), თელავი, ყვარელი, ანანურის ციხე, უჯარმა (სადაც ჩემი სეხნია, საქართველოს მომავალი მეფე დაჩი დაიბადა), სვეტიცხოველი (არსაკიძეს მკლავის ფასად რომ დაუჯდა), ჯვრის მონასტერი, ბებრის ციხე მცხეთასთან, ლურჯი მონასტერი ვერაზე, ანჩისხატის ეკლესია, სამების საკათედრო და სიონის საპატრიარქო ტაძრები ძველ თბილისში...

ამ გრძელი სიიდან არც არაფერი უნახავთ ბრიტანელ წამყვანებს. მაინცდამაინც გორში წავიდნენ და სამაჩაბლოს საოკუპაციო ხაზს მიღმა დარჩენილ ასაკოვან ქართველ მამაკაცს გაესაუბრნენ, რომელიც თავისი იქ დგომით დღეს იმაზე მნიშვნელოვან საქმეს აკეთებს, ვიდრე ბევრი პოლიტიკოსი დედაქალაქში. სტალინის ბიუსტით ავტობანზე მოლაზღანდარე ბრიტანელები უცებ დასერიოზულდნენ მავთულხლართებთან, თითქოს, სხვა ადამიანებად იქცნენ. მათი მხრიდან ეს წმინდა წყლის



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

სოლიდარობა იყო და გამგებმა მშვენივრად გაიგო. წამყვანებმა ერთი პატარა კადრით, უკომენტაროდ აჩვენეს მსოფლიოს მილიარდიან მაყურებელს, რას ნიშნავს სამშობლოს სიყვარული ქართულად.

## 3. გადაცემა „დიდი ტურნე“

ეს გადაცემა კომპანია „ამაზონის“ დაფინანსებით დაარსდა ხუთიოდე წლის უკან. გადაღებებს კურირებს „ამაზონ სტუდიო“. პირველი ეპიზოდი 2016 წლის 18 ნოემბერს გავიდა „ამაზონ პრაიმ ვიდეოს“ ონლაინ ეთერში და ისეთივე პოპულარობა მოიპოვა, როგორც სამი ბრიტანელი წამყვანის ძველ გადაცემას ჰქონდა 2002 წლიდან.[74]

„დიდი ტურნეს“[73] შექმნას წინ უძღოდა ბი-ბი-სის ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული პროექტიდან „ზესიჩქარე“[74] ბრიტანელი წამყვანებისა და მათი პროდიუსერის ენდი უილმანის სკანდალით წამოსვლა. მსოფლიო მედიას მოედო ჯერემი კლარკსონის უხეშობის ამბავი, თუმცა, რეალური მიზეზი შემოქმედებითი თავისუფლება და გაცილებით დიდი ანაზღაურება გახდა. როგორც ენდი უილმანმა ახსნა: „(ამაზონის მესვეურები, დ.დ.) ისეთი პროგრამის გაკეთების საშუალებას მოგვცემენ, ჩვენ რომ გვინდა“.[27] 2002 წლიდან მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის მაყურებლისთვის გამორჩეულად საინტერესო გადაცემის ახლით ჩანაცვლება საკმაოდ ბუნებრივად განხორციელდა, რადგან შენარჩუნდა ფორმატი და თემატიკა.[54]

სწორედ უხეში პირდაპირობით ცნობილმა ჯერემი კლარკსონმა 2018 წლის ოქტომბერში საქართველოს „დამალული მარგალიტი“ უწოდა, რომელიც ჯერაც აღმოსაჩენი აქვს მსოფლიოს. ცინიზმის ცოცხალ სიმბოლოდ აღიარებული ადამიანისგან ამგვარი შეფასება განსაკუთრებით ფასეული მგონია.

მუზეუმებისა და ისტორიული ძეგლების სტუმრობის მრავალწლიანი ოჯახური ტრადიციის მიუხედავად, მხოლოდ „დიდი ტურნეს“ პრომო-ვიდეოს ნახვის შემდეგ დავ-



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ფიქრდი იმ ფაქტზე, რომ არასოდეს ვყოფილვარ სტალინის მუზეუმში. უფრო მეტიც, არც ვიცოდი თუ ისევ არსებობდა, რადგან შთაბეჭდილება დამრჩა, რომ გააუქმეს თუ დახურეს ჯერ კიდევ ჩემ დაბადებამდე. გორშიც კი არ ვიყავი ნამყოფი, მხოლოდ – გვერდის ავლით მქონდა მანქანიდან დანახული ამ პატარა ქალაქის სახურავებისა და შენობათა სილუეტების ხედი. რადგან უცხოელებმა გამოიჩინეს ინტერესი, ამიტომ გადავწყვიტე გორის დათვალიერება.

## 4. გორის მთავარი დირსშესანიშნაობა

თბილისიდან როცა მცხეთისკენ მიმავალი გზით დედაქალაქს დავტოვებთ, ჯვრის მონასტერს ჩავუვლით და ავტობანზე ლამის ორი საათი ვიმგზავრებთ (თუ ტრასა არაა ტრაილერებით გადატვირთული, მაშინ საათნახევარიც საკმარისია), პატარა, მაგრამ მსოფლიოში საკმაოდ ცნობილი ქალაქის – გორის შესასვლელს მივადგებით.

სულერთია რომელ ქუჩას ავირჩევთ, გორის გადასახვევიდან; ქალაქი ისეა დაგეგმილი, რომ ნებისმიერი გზა სტალინის სახლ-მუზეუმთან მიგვიყვანს. აქ მშენებლობა 1937 წელს დაიწყო და თავდაპირველად ეს მუზეუმი სოციალიზმის განდიდებას ისახავდა მიზნად. მხოლოდ „დიდი ბელადის“ გარდაცვალების შემდეგ ეწოდა სტალინის მუზეუმი.

სტალინის მუზეუმის კომპლექსი სამი ნაწილისგან შედგება: მემორიალური სახლი (სადაც დაიბადა და ცხოვრების პირველი ოთხი წელი გაატარა იოსებ ჯუღაშვილმა), სტალინის პირადი ვაგონი და ორსართულიანი საექსპოზიციო შენობა კოშკით (რომელზეც დღეს საქართველოს სახელმწიფო ხუთჯვრიანი დროშა ფრიალებს). უნიკალური არქიტექტურის მქონე შენობისა და იქ გამოფენილი 50 ათასამდე ექსპონატის გარდა, საინტერესო სანახავია გემოვნებით გაშენებული მოზრდილი ბაღი. განსაკუთრებით ლამაზია იქაურობა მაისის თვეში, როდესაც



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

სტალინის სახელზე დარგული ვარდის ბუჩქები აყვავილდება და შადრევნებიც ჩაირთვება. პატარა, თაღოვან ხიდებზე სეირნობა კი წლის ნებისმიერ დროს სახალისოა.

სტალინის სახელმწიფო სახლ-მუზეუმის კომპლექსის საერთო ფართობია 3864 კვ/მ. აქედან მუდმივ ექსპოზიციას უკავია 1487 კვ/მ, საცავს 134 კბ/მ, ხოლო სუვენირების მაღაზიას 35კვ/მ. დღეისთვის მუზეუმის ფონდში ინახება 47045 ექსპონატი და 12756 დამხმარე და სამუზეუმო მასალა.

მუზეუმის ოფიციალური მისამართია: 1400, ქ. გორი, სტალინის გამზირი №32. მუზეუმის ოფიციალური საიტი,[89] რომელიც მითითებულია საქართველოს მუზეუმების შესაბამის ვებგვერდზე,[84] არსებით ინფორმაციას აწვდის დაინტერესებულ პირს.

ი.ბ.სტალინის სახელმწიფო მუზეუმი მუშაობს ყოველდღე დილის 10 საათიდან საღამოს 6 საათამდე ზაფხულში, ხოლო 1 ნოემბრიდან 1 აპრილამდე საღამოს 5 საათამდე. მხოლოდ ორი დასვენების დღე აქვს: ახალი წელი და აღდგომის დღესასწაული.

## 5. მემორიალური სახლი

ერთსართულიანი აგურის სახლი ხის შუშაბანდით, სადაც იოსებ ბესარიონის ძე ჯუღაშვილი (მომავალში, სტალინი) დაიბადა 1879 წლის 21 დეკემბერს და 1884 წლამდე ცხოვრობდა, ქვის დამცავი ნაგებობის ქვეშაა მოთავსებული, რომ საუკუნენახევრის შენობამ დროსა და უამინდობას მაქსიმალურად გაუძლოს. ეს სახლი აღადგინეს, დამცავი პავილიონი ააგეს და მნახველთათვის გახსნეს 1937 წლის 10 ნოემბერს. ბილეთიან ვიზიტორებს სტალინის მემორიალური სახლის კარს გიდი უღებს. მაგიდის, ორი სკამის, საწოლისა და რამდენიმე საოჯახო ნივთის გარდა შიგნით ბევრი არაფერია. სახლის გარედან დათვალიერება ყველასთვის უფასოა. შენობას აქვს ნახევარსარდაფიც.



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

მემორიალურ სახლსა და საექსპოზიციო შენობას შორის სტალინის თეთრი ძეგლია, რომელიც ადრე გორის ცენტრალურ მოედანზე იდგა და მუზეუმის ტერიტორიაზე 2010 წლის ივნისში გადმოიტანეს.

## 6. სტალინის პირადი ვაგონი

ამ ჯავშნიანი, მწვანე ვაგონით იმგზავრა სტალინმა თეირანის (1943 წლის 28 ნოემბერი – 1 დეკემბერი), იალტისა (1945 წლის 4-11 თებერვალი) და პოტსდამის (1945 წლის 17 ივლისი – 2 აგვისტო) კონფერენციებზე დასასწრებად.[20]

ეს ექსპონატი მუზეუმს 1985 წელს შეემატა, როდესაც როსტოვის ერთ-ერთი ჯართსაყრელიდან გორში ჩამოიტანეს. იგი 83 ტონას იწონის ჯავშნიანად. დამზადებულია ამერიკელი ინჟინრის, ჯორჯ პულმანის (1831-1897) მიერ დაარსებულ ქარხანაში ქ. ჩიკაგოს სამხრეთ უბანში.

ვაგონში შესვლა მხოლოდ ბილეთიან მნახველებს შეუძლიათ. აქ არის სამზარეულო, აბაზანა ტუალეტით, დაცვის ოთახი, სტალინის კაბინეტი და ცნობილი სათათბირო სალონი, სადაც გერმანელებმა კაპიტულაციას მოაწერეს ხელი. ყველა ოთახი-კუპე სადად, მაგრამ ფუნქციონალურადაა მოწყობილი. მხოლოდ აუცილებელი ნივთებია და ფუფუნების საგნები არსადაა. ვაგონი შიგნიდან წითელი ხითაა გაწყობილი.

ახლა ვაგონში ნესტისა და სიძველის მძიმე სუნია, რაც არასათანადო მოვლის შედეგი უნდა იყოს. თუმცა ყველაფერი საკმაოდ სუფთად გამოიყურება. სტალინის მუზეუმის დირექტორის თხოვნის საფუძველზე, სტალინის პირად ვაგონს კულტურული მემკვიდრეობის მოძრავი ძეგლის სტატუსი მიანიჭა 2019 წლის 16 დეკემბრის ბრძანებულებით კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენერალურმა დირექტორმა, ნიკოლოზ ანთიძემ.



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

## 7. საექსპოზიციო შენობა კოშკით

ორსართულიანი საექსპოზიციო შენობა და მასზე მიდგმული კოშკი არქიტექტურული სილამაზით იმდენად გამოირჩევა, რომ სტალინის პიროვნების ასკეტურ ბუნებას საერთოდ არ შეესაბამება. თუმცა, ეს ბუნებრივია, რადგან როდესაც იგი გაიხსნა 1951 წელს, ეს იყო სოციალიზმის ისტორიის მუზეუმი და მხოლოდ წლების შემდეგ გადაკეთდა სტალინის მუზეუმად. მნახველზე ნამდვილად წარუშლელ შთაბეჭდილებას ტოვებს როგორც გარე, ისე შიდა ხედი. პროექტის ავტორია არქიტექტორი არჩილ გრიგოლის ძე ქურდიანი (1903-1988), რომელსაც ასევე ეკუთვნის ისეთი ცნობილი პროექტები, როგორიცაა დინამო არენა (1933-1937) და ტელეცენტრი (1957, 1974).

მუზეუმის შენობა მოპირკეთებულია ეკლარის ქვითა და თეთრი მარმარილოს პერანგით. ვესტიბიული (პირველი სართულის ჰოლი) წითელი მარმარილოთია გაწყობილი. შენობის როგორც ექსტერიერი, ისე მისი ინტერიერი შემკულია ულამაზესი ჩუქურთმებითა და შთამბეჭდავი სვეტებით. აღსანიშნავია მუზეუმის მთავარი ჭაღი, რომელიც ძალიან ჰგავს ზაქარია ფალიაშვილის სახელობის თბილისის ოპერისა და ბალეტის სახელმწიფო თეატრის ჭაღს იმ მარტივი მიზეზით, რომ ერთი და იგივე ავტორი ჰყავს ორივეს – საქართველოს დამსახურებული მხატვარი, დიზაინერი ნოდარ ერგემლიძე (1939-1993).[9]

მნახველთათვის ეს შენობა 1957 წლის ოქტომბერში გაიხსნა და მას შემდეგ ფუნქციონირებს. თუმცა მუზეუმი პერიოდულად იკეტებოდა 1980-იანი წლების ბოლოდან მოყოლებული. პარალელურად, დიდი კამათი და მსჯელობა მიმდინარეობდა, შეენარჩუნებინათ სტალინის მუზეუმი, დაენგრიათ თუ გადაეკეთებინათ რაიმე სხვა დანიშნულების შენობად. მართალია, საქართველოს კულტურის, ძეგლთა დაცვისა და სპორტის მინისტრის 2008 წლის 4 მარტის №3/36 ბრძანების თანახმად, შენობას მიენიჭა კულტურული მემკვიდრეობის უძრავი ძეგლის სტატუსი, კამათი 2017 წლამდე გაგრძელდა. საბოლოოდ, მიიღეს სამ-



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

თავრობო დადგენილება, რომლის თანახმადაც მუზეუმი არათუ აღდგა და ფუნქციონირებს, არამედ გამოყოფილია სპეციალური ფულადი ფონდი, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს მისი თანამედროვე არქიტექტურული მიღწევების შესაბამისი რეკონსტრუქცია სამომავლო შენარჩუნების მიზნით (როგორც მუზეუმის დირექტორმა განმარტა).

განსაკუთრებით საჩქაროა სპეციალური გათბობის სისტემის დამონტაჟება, რომ ზამთრის სუსხმა და ნესტმა არ გაანადგუროს როგორც ექსპონატები, ისე შენობა. უმთავრესი პრობლემაა გათბობის სისტემის დამონტაჟების ისეთი სპეციალისტის პოვნა, ვინც არქიტექტურის დაუზიანებლად შეძლებს სამუშაოების ჩატარებას. ასეთი ადამიანის გამოჩენამდე, სტალინის მუზეუმში ელექტროგამათბობლებს იყენებენ, თუმცა ზამთარში მარმარილოებიან დარბაზებში იმაზე უფრო ცივა, ვიდრე გარეთ.

7.1. ვესტიბიული და სუვენირების მაღაზია

მუზეუმის შენობის პირველ სართულზე, ვესტიბიულში დამთვალიერებელმა უნდა შეიძინოს ბილეთი. 6 წლამდე ბავშვებს, პენსიონერებს, სოციალურად დაუცველ მოზარდებს, იძულებით გადაადგილებულ პირებს, სამხედროებს, საქართველოსა და უცხოეთის ქვეყნების მუზეუმთა თანამშრომლებს უფასოდ უშვებენ. სკოლის მოსწავლეებისთვის ბილეთს სიმბოლური ფასი აქვს – 1 ლარი. დანარჩენი ვიზიტორებისთვის ბილეთი 15 ლარი ღირს, სტუდენტებისთვის – 10 ლარი. აქვეა სუვენირების მაღაზია საკმაოდ მრავალფეროვანი, მაგრამ ძვირადღირებული ნივთებით.

7.2. რეჟიმის მსხვერპლთა სტენდი

მეორე სართული ექვს დიდ დარბაზადაა დაყოფილი და ათასობით ნივთი თემატურადაა გადანაწილებული. მართალია, ექსპონატების უმეტესობა უშუალოდ სტალინს უკავშირდება, მაგრამ მუზეუმის დღევანდელი შინაარსი ნამდვილად არ გულისხმობს საბჭოთა კავშირის ყველაზე ცნობილი მმართველის ქებასა და განდიდებას. პირიქით,



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

აშკარად იგრძნობა იმის მცდელობა, რომ მაქსიმალურად რეალისტურად აჩვენონ სტალინის ეპოქის ბნელი მხარეც. სწორედ ამის გამო, მუზეუმში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია საბჭოთა რეჟიმის მსხვერპლთა სტენდს, სადაც გამოფენილია ისეთი გამოჩენილი ქართველების ფოტოები, როგორებიც იყვნენ ვაჟა-ფშაველას ვაჟი – ქაქუცა ჩოლოყაშვილის თანამოაზრე და ხელისშემწყობი, სამხედრო ოფიცერი ლევან რაზიკაშვილი (1887-1923); ქართველი მხედართმთავარი, გენერალი გიორგი მაზნიაშვილი (1870-1937); პოეზიის მეფის – გალაკტიონ ტაბიძის მეუღლე ოლღა (ოლია) ოკუჯავა, რომელიც 1937 წელს ციმბირში გადაასახლეს და 1941 წელს იქვე გარდაიცვალა; პოეტი ტიციან ტაბიძე (1893-1937); უდიდესი ქართველი პროზაიკოსი, მწერალი და საზოგადო მოღვაწე – მიხეილ ჯავახიშვილი (1880-1937); გენიალური ლექსების „წუთისოფელი“ და „ლექსო ამოგთქომ ოხერო“ ავტორი, უნიჭიერესი პოეტი მიხეილ (მიხა) ხელაშვილი (1900-1925), რომელიც „შეფიცულთა რაზმის“ წევრი იყო და ანტისაბჭოთა ბრძოლაში დაიღუპა. მისი ლექსები იმდენად პოეტური და ღირებული იყო, რომ საბჭოთა პერიოდშიც კი ბეჭდავდნენ, მაგრამ ხალხური ლექსების ანთოლოგიაში და ავტორის ვინაობის მიუთითებლად; პოეტი, მთარგმნელი და ესეისტი პაოლო იაშვილი (1834-1937); ქართველი საზოგადო, პოლიტიკური და სამხედრო მოღვაწე – კონსტანტინე (კოტე) აფხაზი (1864-1923); დირიჟორი და ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწე – ევგენი მიქელაძე (1909-1937); რეჟისორი, თანამედროვე ქართული თეატრის ერთ-ერთი ფუძემდებელი და საქართველოს სახალხო არტისტი – ალექსანდრე (სანდრო) ახმეტელი (1886-1937); ქართველი ფილოსოფოსი და მეცნიერი მოსე გოგიბერიძე (1897-1949); ქართველი საეკლესიო მოღვაწე, მიტროპოლიტი ნაზარი ლეჟავა (1872-1924); 1924 წლის 6 სექტემბერს ტირიფონის ველზე 24 პატრიოტ ქართველს შორის დახვრეტილი წმინდა მღვდელმოწამენი: ანდრია და პეტრე კარბელაშვილები და მათი ძმები.



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ეს არაჩვეულებრივი ადამიანები საბჭოთა რეპრესიებს ემსხვერპლნენ. მათი უმეტესობა სწორედ 1920-1930-იან წლებში მოკლა სისხლიანმა სისტემამ. ვფიქრობ, სწორი გადაწყვეტილება იყო ასეთი სტენდის გაკეთება და, სამომავლოდ, კიდევ უფრო მეტი სივრცეც უნდა დაეთმოს რეპრესიების თემას, რადგან საქართველოში, ფაქტობრივად, ოჯახი არ არსებობს, ვისაც პირდაპირ თუ ირიბად არ შეეხო საბჭოთა რეჟიმის სისასტიკე. სტალინური ეპოქის მაქსიმალური სიმართლით ჩვენება იქნება ამ მუზეუმის არსებობის ერთ-ერთი უმთავრესი გამართლებაცა და დანიშნულებაც.

7.3. კრემლის კაბინეტი

პირველ დარბაზს სტალინის კაბინეტი ეწოდება. აქ წარმოდგენილია კრემლიდან ჩამოტანილი სტალინის სამუშაო მაგიდა და სკამები მოწვეული პირებისათვის. ეს და სხვა საოფისე ნივთები ნათელ წარმოდგენას უქმნის მნახველს, როგორ ასკეტურ გარემოში მუშაობდა საბჭოთა ლიდერი.

აქვეა გამოფენილი მისი პირადი ნივთების ნაწილიც: საპარსი მოწყობილობა, 1931 წელს სტალინის უმცროსი ვაჟის – ვასილის მიერ მამისთვის საჩუქრად დამზადებული ხის ზარდახშა არგონავტებიანი ნახატით, სტალინის ყოველდღიური და საპარადო შინელები, ბელადის შავი ჩექმები, სიგარები, პიანინო ეშერის აგარაკიდან და ა.შ.

განსაკუთრებული ექსპონატებია ინგლისის მეფის გეორგ VI-ის ნაჩუქარი ხმალი ქალაქ სტალინგრადის დამცველებისთვის; ფირმა „პელიკანის“ ავტოკალამი, რომელსაც სტალინი პოტსდამის კონფერენციაზე იყენებდა.

7.4. ყრმობა და რევოლუციური ცხოვრება

მუზეუმის შემდეგ დარბაზში ნაჩვენებია სტალინის ბიოგრაფიის დასაწყისი. პირველი სტენდის შუაში განთავსებულია მისი ფოტო 15 წლის ასაკში მშობლების – კეკე (ეკატერინე) გელაძე-ჯუღაშვილისა (1856-1937) და ბესო (ბესარიონ) ჯუღაშვილის (1850-1909) ფოტოსურათებს



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

შორის. აქვეა სტალინის ყმაწვილკაცობის პერიოდის გორის ამსახველი ფოტომასალაც.

მეორე სტენდზე მოცემულია გამოჩენილი ქართველი მწერლების (შოთა რუსთაველის, აკაკი წერეთლის, ილია ჭავჭავაძის, იაკობ გოგებაშვილის, სოფრომ მგალობლიშვილის, რაფიელ ერისთავის, ნიკო ლომოურის, ვაჟა-ფშაველასა და ალექსანდრე ყაზბეგის) სურათები. საინტერესოა, რომ ამავე კედელზე გამოკრულია სტალინის მათემატიკის მასწავლებლის – თ. ჟორდანიას ფოტოც.

სამუზეუმო ექსპონატების სახით, აქვეა გაზეთ „ივერიასა“ და „კვალში“ დაბეჭდილი სოსელოს (სტალინის ლიტერატურული ფსევდონიმი) ლექსები. სტენდზე გამორჩეულ ადგილას კიდია იაკობ გოგებაშვილის „დედაენის“ 1916 წლის გამოცემაში შეტანილი ახალგაზრდა სტალინის ლექსი „დილა“, რომელიც პირველად 1895 წლის 14 ივნისს უსათაუროდ დაბეჭდა ილია ჭავჭავაძემ „ივერიის“ პირველ გვერდზე.

მეორე დარბაზის დანარჩენი ნაწილი ეთმობა სტალინის რევოლუციურ საქმიანობას: სტატიები გაზეთიდან „ბრძოლა“, სტალინის მიერ დაწერილი პროკლამაციები და იმ პერიოდის შრომები მარქსიზმზე, ეროვნულ საკითხზე, ანარქიასა და სოციალიზმზე, შეიარაღებულ აჯანყებაზე, პასუხი სოციალ-დემოკრატებს და სხვ.

ცალკე სტენდზე წარმოდგენილია საქართველოში რევოლუციური მოძრაობის წარმომადგენელთა ფოტოები. აქვეა 1902-1917 წლების სქემატური რუკა, რომელიც მნახველს უჩვენებს სტალინის დაპატიმრებათა, გადასახლებათა და გამოქცევათა მარშრუტებს. ამავე დარბაზშია სტალინის პირადი ნივთი – ჩალის სამგზავრო ჩემოდანი.

განსაკუთრებით შთამბეჭდავია ფარული სტამბის მინიატურული რეპროდუქციები, რომელიც თანამედროვე დამთვალიერებელს თვალნათლივ წარმოუდგენს რევოლუციური მოღვაწეობის მთელ სირთულეს სიტყვის თავისუფლებასთან დაკავშირებით რომ არსებობდა მეფის რუსეთში, საიდუმლო პოლიციისა და ჟანდარმერიის სიმკაცრის პირობებში.



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

მეორე დარბაზის ბოლო სტენდზე სტალინი წარმოდგენილია ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მომზადებისა და გამარჯვებისათვის ბრძოლის ხელმძღვანელთა შორის, პირველ საბჭოთა მთავრობაში სამოქალაქო ომის ფრონტებზე. აქვეა გამოკრული გაზეთ „პრავდის“ 1922 წლის 4 აპრილის ნომერში გამოქვეყნებული ცნობა იმის შესახებ, რომ იოსებ ბესარიონის ძე სტალინი აირჩიეს ცენტრალური კომიტეტის გენერალურ მდივნად.

7.5. საბჭოთა სისტემის შექმნა

მესამე დარბაზი ეთმობა საბჭოთა კავშირის ისტორიას 1925-1940 წლებში. ფოტოები გადმოსცემს ქვეყნის იდეოლოგიურ და ეკონომიკურ განვითარებას სტალინის ხელმძღვანელობით. განსაკუთრებულადაა ხაზგასმული ბოლშევიკური პარტიის როლი ახალგაზრდა და ღარიბი ქვეყნის ფეხზე დაყენებისათვის ბრძოლაში.

სპეციალური სტენდი ეთმობა პარტიული ოპოზიციის წარმომადგენლებს: ლევ ტროცკის (1879-1940), ნიკოლაი ბუხარინს (1888-1938), გრიგორი ზინოვიევს (1883-1936), ლევ კამენევს (1883-1936) და სხვ.

ამავე დარბაზში გამოფენილია იმ საჩუქრების მცირე ნაწილი, რაც სტალინს გამოუგზავნეს მისი დაბადების 70-ე წლისთავის აღსანიშნავად მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნიდან.

7.6. მეორე მსოფლიო ომის დარბაზი

მეოთხე დარბაზი მთლიანად ეთმობა მეორე მსოფლიო ომის თემატიკას. ისეთი ფოტოებია შერჩეული, რომ საბოლოო გამარჯვების რწმენაა ასახული თითოეულ მათგანზე. მაგალითად, ამ დარბაზშია გამოფენილი 1941 წელს 6 ნოემბერს ოქტომბრის რევოლუციის 24-ე წლისთავისადმი მიძღვნილ საზეიმო სხდომაზე სტალინის გამოსვლის ტექსტი და 1941 წლის 7 ნოემბერს ლეგენდარული პარადის ამსახველი ფოტომასალა. სპეციალური კუთხე ეთმობა თეირანის, იალტისა და პოტსდამის კონფერენციების ფოტოებსა და დოკუმენტებს.



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ოვალური ფორმის კედელი და მასზე განთავსებული ფოტომასალა ასახავს მეორე მსოფლიო ომში გამარჯვების პირველ დღეებს: მაისის ღამის ფეიერვერკებს, საზეიმო პარადს, ფაშისტური დროშების ძირს დაყრას საბჭოთა ჯარისკაცების მიერ, მომღიმარ სტალინს და ა.შ.

ამავე დარბაზის ერთი კუთხე გამოყოფილია სტალინის პირადი ცხოვრების ამსახველი ფოტო-დოკუმენტური მასალის სადემონსტრაციოდ. აქ არის სტალინის პირველი (ეკატერინე (კატო) სვანიძე, 1885-1907, რომელიც იაკობ ჯუღაშვილის დედა იყო და თბილისში, კუკიის სასაფლაოზეა დაკრძალული) და მეორე (ნადეჟდა ალილუევა, 1901-1932, ვასილ და სვეტლანა ჯუღაშვილების დედა) მეუღლის ფოტოები; აგრეთვე, სტალინის მოხუცი დედის, კეკეს ფოტო შვილიშვილებთან (იაკობი, ვასილი, სვეტლანა) ერთად. გამოფენილია ბელადის მიმოწერა ოჯახის წევრებთან. აქვეა მისი უფროსი ვაჟის, იაკობ ჯუღაშვილის ცხოვრებისა და ფაშისტების ტყვეობაში 1943 წელს გმირულად დაღუპვის ამსახველი დოკუმენტური მასალაც (მათ შორის, იაკობის მედალი „ოქროს ვარსკვლავი“ და ლენინის მედალი საბჭოთა კავშირის გმირის დიპლომთან ერთად). აღსანიშნავია იაკობის ქალიშვილის, გალინა ჯუღაშვილის ფოტო.

7.7. ბელადის სიკვდილი

მეხუთე დარბაზი დანარჩენებისგან სრულიად განსხვავებული არქიტექტურითა და შინაარსით ხასიათდება. მას წრიული ფორმა აქვს. შუაში, ასევე წრიულად განთავსებულ მარმარილოს სვეტებს შორის, მოთავსებულია სტალინის გარდაცვალების შემდეგ მისი სახიდან დამზადებული ბრინჯაოს ნიღაბი. 1953 წლის 6 მარტს დილის 4 საათზე ეს ნიღაბი აიღო სსრკ-ის სამხატვრო აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტმა მატვეი მანიზერმა (1891-1966).

სტალინის ნიღბის ათიოდე ასლიც დაამზადა მოქანდაკემ. 2018 წელს ერთ-ერთი მათგანი დიდ ბრიტანეთში გამოჩნდა სტალინის ბრინჯაოს ხელის მტევნებთან ერთად, როდესაც კენტერბერის აუქციონის გალერეამ გასა-



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ყიდად გაიტანა. ეს ნივთები ბრიტანული სავაჭრო გემის მეზღვაურის გარდაცვალების შემდეგ, მისი სახლის სხვენში აღმოაჩინეს. სტალინის ნიღაბი უცნობმა ამერიკელმა შეიძინა 13.5 ათას გირვანქა სტერლინგად.

ნიღბის მოპირდაპირე კედელზე კიდია გარდაცვლილი სტალინის პორტრეტი, რომელიც შექმნა საბჭოთა კავშირის სახალხო მხატვარმა, უჩა ჯაფარიძემ.

ამავე დარბაზშია ლენინის მავზოლეუმის ასლი და სტალინის საფლავის ფოტო. ცნობისათვის, სტალინი თავიდან მავზოლეუმში დაასვენეს. 1961 წლის 31 ოქტომბერს მისი ნეშტი კრემლის კედელში გადაიტანეს წინა დღეს სკკპ XXII ყრილობაზე ნაჩქარევად მიღებული გადაწყვეტილების თანახმად. შესაბამისად, მავზოლეუმიდან სტალინის სახელიც გაქრა. ხალხში ამბობდნენ, ნიკიტა ხრუშჩოვმა ადგილი გაიმზადა ლენინის გვერდითო. თუმცა, მავზოლეუმი კი არა, კრემლის კედელიც არ აღირსა ბრეჟნევის მთავრობამ. ესაა იმის მეტყველი ნიმუში, რომ ისტორიიდან რაღაცის ამოშლის მცდელობა ამაოა და, თან, უაზროც.

7.8. საჩუქრების დარბაზი

მეექვსე დარბაზი მთლიანად ეთმობა მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნიდან სტალინისთვის გამოგზავნილ საჩუქრებს. ძალიან ბევრ ექსპონატს აწერია მადლობის სიტყვები სტალინისადმი, მეორე მსოფლიო ომში ამა თუ იმ ქვეყნის განთავისუფლების გამო. აქ არის საჩუქრები როგორც საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებიდან, ისე ჩინეთიდან, უნგრეთიდან, საფრანგეთიდან, იტალიიდან, პოლონეთიდან, ჩეხოსლოვაკიიდან, მექსიკიდან, თურქეთიდან და სხვა მრავალი ქვეყნიდან.

მეექვსე დარბაზი პირობითად შუაზე იყოფა სტალინის მომღიმარი ფოტოთი. მეორე ნაწილში გამოფენილია მხატვრული ტილოები ცნობილი მხატვრების: ლადო გუდიაშვილის (1896-1980), ელენე ახვლედიანის (1901-1975), უჩა ჯაფარიძის (1906-1988), ივანე ვეფხვაძის (1888-1971), ქეთევან მაღალაშვილის (1894-1973), აპოლონ ქუთათელაძის



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

(1899-1972), ირინა შტენბერგის (1904-1985), გოგი თოთიბაძის (1928-2010), ალექსანდრე გიგოლაშვილის (1911-1998), დავით მაისაშვილის, დიმიტრი ნალბანდიანის (1906-1993), ვალენტინ სეროვის (1865-1911), პეტრე ბლიოტკინის (1903-1988), დიმიტრი ვოლგინის (1901-1987), ალექსანდრე ლიუბიმოვის (1879-1955), ალექსანდრე სემიონოვის (1922-1984), კახი ხუციშვილის (დ. 1928), დავით გაბიტაშვილისა (დ. 1920) და სხვ. ჩამოთვლილთაგან ყველა მათგანი საქართველოშია დაბადებული.

## 8. „იყოს თუ არა იყოს“ მუზეუმი

სტალინის პიროვნება იყო, არის და ყოველთვის დარჩება საკამათოდ. ამაში კიდევ უფრო დავრწმუნდი მისი მუზეუმის ნახვის შემდეგ. ასეთ წინააღმდეგობრივ ადამიანს, ალბათ, მუდამ ეყოლება მომხრეც (თანამედროვე სტალინელები ისე ზრდიან შვილიშვილებს, ახალი თაობის სტალინელები უეჭველად გვეყოლებიან) და მოწინააღმდეგეც, თუნდაც ასწლეული გავიდეს. ცხადია, პერიოდულად წამოიჭრება დისკუსია თემაზე: უნდა იყოს თუ არა სტალინის მუზეუმი გორში? ვფიქრობ, ეს სადავო საკითხი ნამდვილად არ არის სწორედ იმ მიზეზთა გამო, რამაც გორში ჩასვლა გადამაწყვეტინა.

ნახევარი დღე გავატარე სამუზეუმო კომპლექსის ტერიტორიაზე. მაქსიმალურად დეტალურად გავეცანი ინფორმაციას, რასაც მნახველს ეს მუზეუმი სთავაზობს. ჩემი თაობის წარმომადგენლისთვის ბუნებრივი კრიტიკული დამოკიდებულებით, დადებითი მგონია ის, ერთი შეხედვით, მცირე ცვლილებები, რაც თავდაპირველი ჩანაფიქრისგან სრულიად განსხვავებულ ფუნქციას ანიჭებს სტალინის მუზეუმს. ისტორიის წაშლა არ გამოვა, მაგრამ მისი მართებულად ჩვენებაა საჭირო. სწორედ ასეთი დამოკიდებულება დავინახე მუზეუმის დირექტორისა და დანარჩენი მესვეურებისგან.



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

უპირველეს ყოვლისა, სახელწოდებაში ცვლილება იქნებოდა ერთ-ერთი უმთავრესი არგუმენტი ამ შენობის არსებობის გასამართლებლად. რადგან თავდაპირველი სახელწოდება ისედაც უკვე შეუცვლიათ, ალბათ, ნაკლებად სადავო გახდება, თუ მას სტალინის რეჟიმის ან სტალინის ეპოქის მუზეუმს დავარქმევდით. ჯერ ერთი, მუზეუმი ნამდვილად იცვლება თანამედროვე მიდგომებისა და სტანდარტების შესაბამისად. ეს ადგილი არ ემსახურება სტალინის ბრმა თაყვანისცემას ან მის წმინდანად შერაცხვას;[15] ნამდვილად არ წარმოადგენს სტალინის კულტის სალოცავ ადგილს (იმის მიუხედავად, რომ ასეთი დამოკიდებულება აქვს ზოგიერთს როგორც საქართველოში, ისე თანამედროვე რუსეთშიც). მუზეუმში უკვე დაწყებულია სტალინის რეჟიმის რეალისტურად ასახვა და სწორედ ეს მგონია ამ მუზეუმის არსებობის არა მხოლოდ გამართლება, არამედ – საჭიროებაც. თუ სახელწოდება შეიცვლება, ამ მხრივ კიდევ უფრო მეტი პროგრესული ცვლილების შემოტანა გახდება შესაძლებელი. მუზეუმის ადმინისტრაციას სწორი კურსი აქვს. დირექტორთან ლიანა ოქროპირიძესთან საუბარი ეჭვის საბაბსაც კი არ ტოვებს. მას ისტორიის უაღრესად თანამედროვე ხედვა აქვს.

მეორე მიზეზი ისაა, რომ უცხოელ ტურისტებს განსაკუთრებით აინტერესებთ სტალინის პიროვნება და მისი მუზეუმის საქართველოში აღმოჩენა ბევრს უზრდის ჩვენი ქვეყნისადმი ინტერესს. დასანანია, რომ სტალინზე უკეთესი საბაბით ვიზიტორებს ჯერაც ვერ ვიზიდავთ, მაგრამ არც ეს იქნება ურიგო საქართველოსადმი ინტერესის გასაღვივებლად. აქ ჩამოსულებს კი გაცილებით იოლად მივაწვდით სხვა, მართლაც საამაყო ინფორმაციას ჩვენი სამშობლოს შესახებ.

საინტერესოა, რომ გერმანელი გიდები უკომპლექსოდ აჩვენებენ ბერგჰოფის[66] ნამოსახლარს ტურისტებს და არავის უჩნდება პროტესტის გრძნობა.[47] ჰიტლერის ალპური შტაბის[44] ყოფილი ადგილსამყოფელიც კი ტურისტების მისაზიდად გამოიყენა დღევანდელი ევროპის ისეთმა წამყვანმა ქვეყნამ, როგორიცაა გერმანია. ვფიქ-



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

რობ, ძალიან დიდი უფსკრულია აპოლოგიასა და თანამედროვე მიდგომებს შორის. სწორედ ესაა გასამიჯნი სტალინის სახლ-მუზეუმის შემთხვევაში. ბერგჰოფი საჰაერო დაბომბვის შედეგად რომ არ გადამწვარიყო,[37] ძალზე საეჭვოა, გერმანელებს საკუთარი ინიციატივით დაენგრიათ ჰიტლერის ყოფილი აგარაკი.

უნდა აღინიშნოს, რომ სტალინის მუზეუმის დამთვალიერებელთა შორის არამარტო რუსები არიან. აქ მრავლად ვნახე როგორც დასავლეთევროპელი (მაგალითად, იგივე გერმანელები) და ამერიკელი, ისე აზიის ქვეყნების წარმომადგენლებიც (არაბული ჩადრებითა და ინდური სარით შემოსილი ქალებით თუ ვიმსჯელებთ, ორაზროვნება გამორიცხულია).

მესამე მიზეზად დავასახელებდი უკანასკნელ პერიოდში მუზეუმის სივრცეში ჩატარებულ „არასტალინურ“ ღონისძიებებს: საზოგადოება „ბილიკის“ ბავშვთა ხელნაკეთი ნამუშევრების გამოფენა, ფოტოხელოვანებისა (გოგა ჩანადირი, უშანგი დიდბერუაშვილი) და სამხატვრო აკადემიის სტუდენტების ნამუშევრების გამოფენები, დაუნის სინდრომის საერთაშორისო დღის აღნიშვნა, მუზეუმის საერთაშორისო დღის აღნიშვნა, შშმ პირთა ხელნაკეთი ნამუშევრების გამოფენა, მოდების ჩვენება იძულებით გადაადგილებულ არასრულწლოვანთა მონაწილეობით, საქართველოს დამოუკიდებლობის დღისადმი მიძღვნილი საფორტეპიანო მუსიკის საღამო გორის სამუსიკო კოლეჯის აღსაზრდელთა მონაწილეობით.

დაბოლოს, სტალინიცა და საბჭოთა რეჟიმიც საქართველოს ისტორიის ნაწილია, რომელიც სწორედ იმიტომ უნდა დავაკონსერვოთ არტეფაქტების სახით, რომ სამომავლოდ მსგავსი შეცდომებისა და რეპრესიების გამეორება აზრად აღარავის მოუვიდეს. ასჯერ გაგონილს კი ერთხელ თვალით ნანახი სჯობია, როგორც ამბობენ.

ისტორიის მიუღებელი და მტკივნეული ნაწილის გაქრობის მცდელობა, პრობლემისადმი არასწორი დამოკიდებულებაა. ამიტომაც სხვადასხვა ეროვნების, რასისა თუ რელიგიის ადამიანები მსოფლიო მასშტაბით იზიარე-



BRAMS 2020 May
Volume 1, Issue 2
ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

ბენ ცნობილი ბრიტანელი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის, ტრევორ ფილიპსის პოზიციას: „როდესაც ერის წარსულს შლი, მის მომავალს უქმნი საფრთხეს“.[62] თავის ესეში ვესტინდოელი ემიგრანტების წარმატებული შვილი[35] „იმპერიალისტი“ ჩერჩილის ძეგლზე თავდასხმის წინააღმდეგ გამოვიდა და საკუთარი პოზიცია არგუმენტირებული მსჯელობით დააფიქსირა. მსგავსი პოზიცია ჰქონდა ქართველთა ერის მამას, ილია ჭავჭავაძეს. ჩემი თაობა უცხოელს უფრო დაუჯერებს თუ საკუთარ წინაპარს, ეს ინდივიდუალურად გადასაწყვეტი საკითხია. მთავარია, დაფიქრება.

ალბათ, ქართველებს სტალინის სახლ-მუზეუმთან დაკავშირებით მსგავსი მიდგომა გამოგვადგება. მისი არსებობის ერთ-ერთი უმთავრესი გამართლება იქნება საბჭოთა კავშირის ყოფილი ბელადის რეჟიმის ნამდვილი სახის ჩვენება მომავალი თაობებისთვის. თუ მუზეუმის საშუალებით იმ ყოველივეს უკეთ გავიაზრებთ, რაც უარყოფითი და მიუღებელი იყო 70-წლიანი საბჭოთა ოკუპაციის პერიოდში, რა თქმა უნდა, მუზეუმი შეიძლება დარჩეს. სტალინის კულტის პროპაგანდა და აპოლოგია სრულიად გამორიცხული უნდა იყოს. ასე რომ, ამ მუზეუმის ყოფნა-არყოფნის საკითხთან დაკავშირებით, უმთავრესი მისი დანიშნულებაა. რადიკალიზმი ხომ სწორედ საბჭოთა გადმონაშთია და საერთო არაფერი აქვს დემოკრატიასთან, რასაც დღეს საკუთარ გზად მიიჩნევს თავისუფალი საქართველო, სადაც დავიბადეთ მე და ჩემი თაობა.

## ლიტერატურა ▫ References


1. აფციაური გოგა, გორში სტალინის დაბადების 140-ე წლისთავი აღნიშნეს, რადიო „თავისუფლება“, 21 დეკემბერი, 2019.
2. ბოგვერაძე მარიამ, გორში სტალინის იუბილე აღნიშნეს, ნეტგაზეთი, 21 დეკემბერი, 2018.
3. გორში სტალინის დაბადების 140-ე წლისთავი აღნიშნეს, რადიო „თავისუფლება“, 21 დეკემბერი, 2019.




ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

4. დათეშიძე ნონა, რატომ სვამდა სტალინი მხოლოდ გივი ჩაგელიშვილის მიერ კრემლში გაგზავნილ „თავკვერს“ და „ატენურს“, All Wine, 12 დეკემბერი, 2017.
5. „დედასამშობლო გვიხმობს“ – იცით ვინ არის სინამდვილეში გამოსახული ყველაზე ცნობილ საბჭოთა პლაკატზე?, Intermedia, 16 სექტემბერი, 2016.
6. ვასაძე აკაკი (2012), სტალინი, თბილისი: „არტანუჯი“.
7. იოსებ სტალინის „ორიგინალური ხუმრობა, Genia, 28 ივნისი, 2014.
8. ლომიძე ეკა, მგალობელი სტალინი, გაზეთი „კვირის პალიტრა“, 5 ოქტომბერი, 2011.
9. ლომიძე ეკა, ოპერის თეატრის 8-მეტრიანი „მეფე ჭაღი“ 2.5 ტონას იწონის, გაზეთი „კვირის პალიტრა“, 25 იანვარი, 2016.
10. მახარაძე ირაკლი (2016), გურიის რესპუბლიკა: გურიის გლეხთა მოძრაობა 1902-1906 წლებში, თბილისი: გამომცემლობა „აზრი“.
11. „მგალობელი სტალინი“ (2011, რეჟისორი – დავით ცინცაძე).
12. ონიანი გრიგოლ, სტალინი და საქართველო, „საქართველო და მსოფლიო“, 22 თებერვალი, 2018.
13. ჟორდანია ნოე, ბენია ჩხიკვიშვილი, ჟურნ. „ბრძოლა“, №3, 1925, პარიზი, გვ. 16-18.
14. საქართველოში პირველად პარამედიკოსებს მოამზადებენ, სპუტნიკი-საქართველო, 18 დეკემბერი, 2017.
15. ფერაძე სოფო, რატომ არ გადმოასვენა მთავრობამ პოეტი მირზა გელოვანი საქართველოში?, პრესა.ge, 24 მაისი, 2018.
16. „ქართული კინოდოკუმენტალისტიკა – „საერთაშორისო წმინდანი“ (ავტორი – მიხეილ ბასილაძე, რეჟისორი – ლევან ახობაძე), საზოგადოებრივი მაუწყებელი, 17 მარტი, 2015 [იხ.: https://www.youtube.com/watch?v=jgvI7k7NVMg].
17. შავიშვილი კ., ლეგენდარული ქართველი სარდალი, გურიის მოამბე, 2013 [იხ.: http://guriismoambe.com/index.php?m=68&news_id=6323].
18. შეპკინა ანა, გორში სტალინის დაბადებიდან 140-ე წლისთავს აღნიშნავენ, იმედი ნიუსი, 21 დეკემბერი, 2018.
19. ჩარკვიანი გელა (რედ.) (2015), კანდიდ ჩარკვიანი. სტალინთან ურთიერთობის ეპიზოდები, თბილისი: გამომცემლობა „არტანუჯი“.
20. ჩიქვანია თამაზ, რეპორტაჟი თეირანისა და იალტის კონფერენციების კულუარებიდან, სპუტნიკ-საქართველო, 21 დეკემბერი, 2017.
21. ჩუბინიძე დიტო, გრიშა ონიანი: სტალინისთვის ძვირფასი გენერალი კონსტანტინე ლესელიძე განსაკუთრებით ეჯავრებოდა ნიკიტა ხრუშჩოვს, გაზეთი „ასავალ-დასავალი“, 18 ივნისი, 2014.
22. Allen, Grahame, *Knife crime statistics*, House of Commons Library, UK Parliament, 20 December 2019.
23. Allwright, Lucy (2011), *The War on London: Defending the City from the War in the Air: 1932-1942*, Coventry: University of Warwick.


ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

24. Applebaum, Anne (2017), *Between East and West*: *Across the Borderlands of Europe*, New York, NY: Anchor Books.
25. Applebaum, Anne (2013), *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe*, 1944-1956, New York, NY: Anchor Books.
26. Badshah, Nadeem, *War veteran, 98, dies weeks after violent robbery*, The Guardian, 1 December 2018.
27. Barraclough, Leo, *Why Jeremy Clarkson's 'Top Gear' Team Went to Amazon*, Variety magazine, 31 July 2015.
28. Beschloss, Michael (2018), *Presidents of War*, New York, NY: Crown Publishing Group.
29. Bishop, Patrick (2010), *Battle of Britain: a day-by-day chronicle, 10 July 1940 to 31 October 1940*, London: Quercus.
30. Blinova, Ekaterina, *There's Something About Stalin: Why West Still Reveres the Soviet Leader*, Sputnik News, 21 December 2015.
31. *Coronavirus: Scammers use 'hook' of pandemic to target victims*, BBC News, 15 April 2020.
32. Crisci, M.G. (2017), *Project Zebra: Roosevelt and Stalin's Top-Secret Mission to Train 300 Soviet Airmen in America*, Library of Congress, Case No. PRE000009623.
33. *Dad's Army* (TV Series 1968-1977, creator – Jimmy Perry).
34. Davies, Gareth, *Heroin addict convicted of killing 100-year-old Holocaust survivor in street robbery*, The Telegraph, 13 February 2019.
35. Dodd, Vakram, *Ministers pick Phillips to lead new human rights and equalities body*, The Guardian, 4 September 2006.
36. Dodd, Vikram, *Number of homicides in London climbs to 10-year high*, The Guardian, 31 December 2019.
37. Eberle, Henrik and Uhl, Matthias (2014), *The Hitler Book: The Secret Dossier Prepared for Stalin from the Interrogations of Otto Guensche and Heinze Linge, Hitler's Closest Personal Aides*, translated in English by Giles MacDonogh, Philadelphia, PA: Perseus Books Group.
38. Elizabeth II (2000), *Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000*, 90, Westminster: Queen's Printer, 14 December 2007 (legislation.gov.uk). At Her Majesty's pleasure is the term used to describe detention in a British prison for an indefinite length of time. Usually, a judge rules that a person can be "detained at Her Majesty's pleasure" for serioues offences or based on a successful insanity defence.
39. Furr, Grover (2014), *Blood Lies*: *The Evidence that Every Accusation Against Joseph Stalin and the Soviet Union in Timothy Snyder's Bloodlands Is False*, New York, NY: Red Star Publishers.
40. Furr, Grover (2011), *Khrushchev Lied. The Evidence That Every "Revelation" of Stalin's (and Beria's) Crimes in Nikita Khrushchev's Infamous "Secret Speech" to the 20th Party Congress of the Communist Party of the Soviet Union on Februayr 25, 1956, is Provably False*, Kettering, OH: Erythros Press & Media.


ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

41. Furr, Grover (2016), *Yezhov vs. Stalin: The Truth About Mass Repressions and the So-Called "Great Terror" in the USSR,* Kettering, OH: Erythros Press & Media LLC.
42. *Goodnight Sweetheart* (TV series 1993-2016, creators – Maurice Gran, Laurence Marks).
43. Groom, Winston (2018), *The Allies: Roosevelt, Churchill, Stalin, and the Unlikely Alliance That Won World War II*, Washington, DC: National Geographic Partners LLC.
44. Guido, Pietro (2013), *Hitler's Berghof and the Tea-House*, Milan: ISEM.
45. Hill, Amelia, *Coronavirus scammers targeting vulnerable older people, say police*, The Guardian, 21 March 2020.
46. *Hither Green stabbed burglar Henry Vincent lawfully killed*, BBC News, 2 May 2019.
47. *Jack Whitehall: Travels with my Father* (TV Series 2017-2020, directors – Christian Watt, Leo McCrea, John Hodgson); Series 2, Episode 1, 28 September 2018.
48. *Knife crime in England and Wales rises to record high, ONS figures show*, BBC News, 23 April 2020.
49. Knox, Patrick, Neal Bakers, Mark Hodge, Jon Rogers, and Sofia Petkar, *Will there be a World War 3 and who would win?*, The Sun, 23 April 2018.
50. Kotkin, Stephen (2015), *Stalin: Paradoxes of Power, 1878-1928,* New York, NY: Penguin Books.
51. Kotkin, Stephen (2018), *Stalin: Waiting for Hitler, 1929-1941,* New York, NY: Penguin Books.
52. *Man guilty of stabbing armed robber to death in Easterhouse home*, BBC News, 25 February 2020.
53. *Man who killed armed robber in his Glasgow home is jailed*, BBC News, 24 March 2020.
54. McGrath, Nick, *My life through a lens: The Grand Tour's Richard Hammond, 50, shares the stories behind his favourite snaps*, The Dialy Mail, 10 Jan 2020.
55. Mitchell, Margaret (2020), *Gone with the Wind*, Vintage Classics. ISBN-13: 978-1784876111.
56. *Murder inquiry launched following death of elderly woman in her home*, Staffordshire Police, News, 19 March 2020.
57. Nadare, Maia, *A psychological and political analysis of crime*, Scientific-Practical Journal *Criminologist*, Georgian Academy of Criminology Sciences, 24-26 May 2019.
58. *Novel Coronavirus – China*, World Health Organization, 12 January 2020 (who.int).
59. Overy, Richard J. (2013), *The Bombing War: Europe 1939–1945*, London & New York: Allen Lane.
60. Peachey, Kevin, *Coronavirus conman barges in on 83-year-old woman*, BBC News, 3 April 2020.
61. Phillips, Jamie, *Elderly woman robbed by men claiming to be coronavirus cleaners*, SurreyLive, 17 March 2020 (getsurrey.co.uk).


ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)

62. Phillips, Trevor, *When you erase a nation's past, you threaten its future*, The Times, 18 September 2020.
63. Quinn, Ben and Owen Bowcott, *Intruder killed in pensioner's home was wanted over another burglary*, The Guardian, 5 April 2018.
64. Reynolds, David (Ed.), and Vladimir Pechatnov (Ed.) (2018), *The Kremlin Letters*: *Stalin's Wartime Correspondence with Churchill and Roosevelt*, Llandysul, Ceredigion, Wales: Gomer Press Ltd.
65. Rubenstein, Joshua (2016), *The Last Days of Stalin*, Llandsul, Ceredigion, Wales: Gomer Press.
66. Schwarzwäller, Wulf (1988), *The Unknown Hitler: His Private Life and Fortune*, translated in English by Aurelius von Kappau, Nahl Pr Books.
67. Service, Robert (2011), *Stalin: A Biography*, Pan Macmillan.
68. Solomon Jr., Peter H. (1996), *Soviet Criminal Justice Under Stalin*, New York, NY: Cambridge University Press.
69. *Stalin in an off-record photo captured by his bodyguard Vlasik*, Rare Historical Photos, 24 November 2013.
70. *Stalin's Son Yakov Dzhugashvili captured by the Germans, 1941*, Rare Historical Photos, 13 April 2014.
71. Sullivan, Rosemary (2015), *Stalin's Daughter: The Extraordinary and Tumultuous Life of Svetlana Alliluyeva*, New York, NY: HarperCollins Books.
72. *The Big Three at the Tehran Conference, 1943*, Rare Historical Photos, 17 September 2016.
73. *The Grand Tour* (TV Series 2016-2019, starring Jeremy Clarkson, Richard Hammond, James May).
74. *Top Gear* (TV Series 2002-2018, starring Jeremy Clarkson, Richard Hammond, James May).
75. U. S. Embassy Tbilisi, აშშ-ის საელჩოს განცხადება ექიმი ვაჟა გაფრინდაშვილის გათავისუფლების შესახებ, აშშ-ის საელჩო საქართველო, 28 დეკემბერი, 2019 (ge.usembassy.gov).
76. Vonow, Brittany, *Harrowing moment dying pensioner begs for help and says SORRY in 999 call as burglars ransack the home she survived Blitz in*, The Sun, 14 March 2019.
77. Waterlow, Jonathan (2018), *It's Only A Joke, Comrade!: Humour, Trust and Everyday Life under Stalin*, Oxford: CreateSpace Independent Publishing Platform.
78. Weaver, Matthew, *Elderly woman dies after burglary in north London*, The Guardian, 5 December 2018.
79. Wills, Ella, *Zofija Kaczan death: drug addict convicted of killing holocaust survivor, 100, for £20 heroin cash*, The Evening Standard, 13 February 2019.
80. *Young Stalin in pictures, 1894-1919*, Rare Historical Photos, 3 February 2017.
81. www.bbc.co.uk
82. www.georgianmuseums.ge
83. www.gori.gov.ge
84. www.nplg.gov.ge
85. www.stalinmuseumi.ge


ISSN 2667-9299 (print)
ISSN 2960-9348 (online)